

ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΥΠΙΚΗ ΙΣΧΥ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ: Η ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΟ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ ΔΙΚΑΙΟΥ

**Χαραλαμπία Παναγιώτα
Μικροπούλου**

Διδάκτωρ Δημοσίου
Δικαίου Πανεπιστημίου Aix
Marseille

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν άρθρο εξετάζει την εξέλιξη της αρχής της αποτελεσματικότητας στο ευρωπαϊκό δίκαιο, αναδεικνύοντας τη μετάβασή της από θεωρητική κατασκευή του Kelsen που συνδέει τη νομική ισχύ του κανόνα δικαίου με την κοινωνική του εφαρμογή, σε θεμελιώδη προϋπόθεση νομιμοποίησης της Ευρωπαϊκής Έννομης Τάξης. Η τριάδα κύρους, εφαρμογής και αποτελεσματικότητας του κανόνα δικαίου αποκτά υπερεθνική διάσταση μέσω των αρχών της Υπεροχής, του Άμεσου Αποτελέσματος και της Αρχής της Πλήρους Χρησιμότητας, εξασφαλίζοντας ότι το ενωσιακό δίκαιο δεν είναι μόνο τυπικά ισχυρό αλλά και ουσιαστικά εφαρμόσιμο στα κράτη μέλη. Η Αρχή της Πλήρους Χρησιμότητας μετεξελίσσεται από ερμηνευτικό εργαλείο σε συνταγματική αρχή που συνδέει τη νομιμότητα με τη νομιμοποίηση. Η πρόσφατη νομολογία, ιδίως οι υποθέσεις *Achmea*, *Weiss* και οι αποφάσεις των πολωνικών και ρουμανικών Συνταγματικών Δικαστηρίων, αποκαλύπτει την ένταση μεταξύ της ενωσιακής αυτονομίας και της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας (άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ), σηματοδοτώντας την ανάδυση ενός ανταγωνιστικού συνταγματικού πλουραλισμού. Η παρούσα μελέτη υποστηρίζει ότι η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου προϋποθέτει νέα ισορροπία μεταξύ υπερεθνικής αυτονομίας και συνταγματικής πολυμορφίας, καθιστώντας την αποτελεσματικότητα όχι απλώς λειτουργική αρχή, αλλά καθοριστικό κριτήριο δημοκρατικής νομιμοποίησης της Ένωσης ως κοινότητας δικαίου.

ABSTRACT

This paper examines the evolution of the principle of effectiveness within EU law, tracing its transformation from a Kelsenian theoretical construct, linking normative validity and social efficacy, into a foundational condition of legitimacy for the European legal order. The study explores how the triad of validity, application, and effectiveness acquires a supranational dimension through the doctrines of supremacy, direct effect, and practical effect, ensuring that EU law attains not only formal validity but also practical enforceability across member states. The practical effect has evolved from an interpretative tool into a constitutional principle connecting legality with legitimacy. Recent jurisprudence, notably *Achmea*, *Weiss*, and the rulings of the Polish and Romanian Constitutional Courts, exposes the tension between EU legal autonomy and national constitutional identity (Article 4(2) TEU), marking the rise of competitive constitutional pluralism. This contestation redefines the scope of EU supremacy and underscores the need for institutional balance to safeguard democratic legitimacy. The analysis argues that the effectiveness of EU law now depends on reconciling supranational autonomy with constitutional diversity, positioning effectiveness as both a normative and democratic prerequisite for the Union's legitimacy as a community of law.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συζήτηση για την αποτελεσματικότητα του δικαίου αποτελεί θεμελιώδες ζήτημα της νομικής θεωρίας και πρακτικής. Από θεωρητικής άποψης ήδη από τον Hans Kelsen, η έννοια της ισχύος ενός κανόνα δικαίου δεν νοείται αποκομμένα από την πραγματική του εφαρμογή¹. Για τον Kelsen, ένας κανόνας μπορεί να έχει θεσμικό κύρος επειδή θεσπίστηκε σύμφωνα με ανώτερες κανονιστικές διατάξεις, αλλά αν δεν εφαρμόζεται στην πράξη, το κύρος του απειλείται². Σε αυτά τα πλαίσια, ο νομικός θετικισμός έθεσε το θεμέλιο της διάκρισης: το κύρος ενός κανόνα εξαρτάται από την τυπική του θέσπιση σύμφωνα με τις ανώτερες κανονιστικές διατάξεις, δημιουργώντας μια ιεραρχικά συνεπή έννομη τάξη. Ωστόσο, ο Kelsen επισήμανε ότι το κύρος ενός κανόνα, και κατ' επέκταση ολόκληρης της έννομης τάξης, δεν μπορεί να βοηθεί αποκομμένο από την πρακτική του εφαρμογή, η οποία εκφράζεται μέσα από τη σταθερή και συστηματική συμπεριφορά των αποδεκτών του δικαίου. Η έννοια της αποτελεσματικότητας αναπτύχθηκε περαιτέρω ως αναλογία μέσω και σκοπών: ένας κανόνας δεν θεωρείται αποτελεσματικός μόνο επειδή εφαρμόζεται, αλλά επειδή επιτυγχάνει τον σκοπό για τον οποίο θεσπίστηκε³. Επιπλέον, η αποτελεσματικότητα εκτιμά την καταλληλότητα του κανόνα ως μέσου για την πραγματοποίηση του σκοπού του, λειτουργώντας

¹ H. Kelsen, *Théorie pure du droit*, 2η έκδ., 2007.

² C. Mincke/F. Jullien, *Études sur l'efficacité et la loi/Réflexions sur l'efficacité et les moyens juridiques*, *Revue internationale de droit comparé* 80(1991), σελ. 23.

³ V. Champeil-Desplats/D. Déom, *Travaux sur l'efficacité des normes juridiques/Études sur l'efficacité et le droit public*, 2015, σελ. 214.

ως δείκτης ορθότητας και σκοπιμότητας της κανονιστικής ρύθμισης⁴. Η πρακτική εφαρμογή του κανόνα δικαίου αντικατοπτρίζει τη συμπεριφορά των αποδεκτών της κανονιστικής πράξης, ενώ το κύρος του θεωρητικά παραμένει ανεξάρτητο. Ωστόσο, η σταθερή ή επίμονη ανυπακοή υπογραμμίζει ότι η εφαρμογή λειτουργεί ως κρίσιμος δείκτης για την κατανόηση της κοινωνικής λειτουργίας και της θεσμικής νομιμοποίησης του δικαίου⁵.

Από πρακτική σκοπιά, η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί το ιδανικό πεδίο για τη μελέτη της σχέσης κύρους, εφαρμογής και αποτελεσματικότητας του δικαίου. Το ενωσιακό δίκαιο υπερβαίνει το πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, συγκροτώντας μια αυτοτελή έννομη τάξη που διεκδικεί υπεροχή έναντι των εθνικών εννόμων τάξεων και άμεση εφαρμογή προς τους πολίτες. Αυτές οι θεμελιώδεις αρχές έχουν διαμορφωθεί και εδραιωθεί νομολογιακά από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με κορυφαίο παράδειγμα την απόφαση *Van Gend en Loos*, η οποία αναγνώρισε το άμεσο αποτέλεσμα (*effet direct*) συγκεκριμένων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, θεμελιώνοντας τη δυνατότητα των ιδιωτών να επικαλούνται απευθείας κανόνες της Ένωσης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων⁶. Λίγο αργότερα, η απόφαση *Costa κατά ENEL* καθιέρωσε την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι οποιασδήποτε αντίθετης εθνικής διάταξης, ακόμη και συνταγματικής, εδραιώνοντας έτσι τη θεμελιώδη θέση της Ένωσης ως αυτοτελούς έννομης τάξης⁷. Οι δύο αυτές αποφάσεις σηματοδότησαν τη μετάβαση από την τυπική ισχύ του κανόνα δικαίου στην πραγματική εφαρμογή, εξασφαλίζοντας ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν παραμένει κενό γράμμα, αλλά αποκτά ουσιαστική πρακτική ισχύ. Η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου ενισχύθηκε περαιτέρω με την απόφαση *Simmmenthal*, κατά την οποία το ΔΕΕ τόνισε ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν την υποχρέωση να παρακάμπτουν οποιαδήποτε αντίθετη εθνική διάταξη για να διασφαλίζεται η πλήρης εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Με αυτό τον τρόπο, η πραγματική εφαρμογή του κανόνα δικαίου υπερβαίνει την καθαρά θεσμική ισχύ, ενσωματώνοντας την πρακτική εφαρμογή μέσα από τη δράση των ίδιων των εθνικών δικαστηρίων⁸.

Μέσα από τη νομολογία του, το ΔΕΕ έχει θεμελιώσει την αρχή της πλήρους χρησιμότητας ως το κεντρικό εργαλείο για τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου. Είτε πρόκειται για διατάξεις με άμεσο αποτέλεσμα, είτε για την υπεροχή έναντι του εθνικού δικαίου, είτε για την υποχρέωση των κρατών μελών να εφαρμόζουν και να μεταφέρουν Οδηγίες, η αρχή της πλήρους χρησιμότητας λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ θεωρίας και πράξης, ενώ ταυτόχρονα ενοποιεί τις έννοιες του κύρους, της εφαρμογής και της ουσιαστικής αποτελεσματικότητας⁹. Στο πλαίσιο αυτό, οι Οδηγίες της Ένωσης αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο δοκιμασίας της αρχής της αποτελεσματικότητας. Δεσμεύοντας τα κράτη μέλη μόνο ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα και απαιτώντας μεταφορά στην εσωτερική έννομη τάξη για την πλήρη εφαρμογή

⁴ F. Ost/M. Van de Kerchove, *Études sur la validité et l'effectivité de la norme juridique*, 2012.

⁵ CJUE, *Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen*, Υπόθεση 26/62, ECLI:EU:C:1963:1.

⁶ CJUE, *Flaminio Costa v. ENEL*, Υπόθεση 6/64, ECLI:EU:C:1964:66.

⁷ CJUE, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA*, Υπόθεση 106/77, ECLI:EU:C:1978:49.

⁸ O. Dubos/É. Dubout, *Travaux sur l'effectivité en droit de l'Union européenne/Études sur l'autorité et l'effectivité du droit de l'Union européenne*, 2007.

⁹ CJUE, *Criminal proceedings against Tullio Ratti*, Υπόθεση 148/78, ECLI:EU:C:1979:110.

τους, το ΔΕΕ έχει καθιερώσει ότι η πλημμελής ή καθυστερημένη μεταφορά συνιστά παραβίαση της αρχής της πλήρους χρησιμότητας¹⁰.

Η προβληματική της αποτελεσματικότητας υπερβαίνει την καθαρά νομική τεχνική διάσταση, καθώς συνδέεται άμεσα με τη νομιμοποίηση της ευρωπαϊκής έννομης τάξης. Η νομιμοποίηση, όπως επισημαίνει ο Jürgen Habermas, δεν προκύπτει αποκλειστικά από την τυπική ισχύ του κανόνα δικαίου, αλλά από την ικανότητα του δικαίου να διασφαλίζει την κοινωνική αποδοχή και να καθιστά δυνατή την πρακτική εφαρμογή και λειτουργία του¹¹. Η τριάδα κύρος, εφαρμογή και αποτελεσματικότητα υπερβαίνει την αφηρημένη θεωρία, αποτελώντας θεμελιώδη φακό για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ νομιμότητας και νομιμοποίησης στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Η παρούσα μελέτη διερευνά πώς αυτές οι έννοιες συγκλίνουν στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναδεικνύοντας την αποτελεσματικότητα ως ακρογωνιαίο λίθο για την πρακτική εφαρμογή και υπεροχή του ενωσιακού δικαίου. Μέσω συνδυαστικής μεθοδολογίας που συνενώνει τη δογματική ανάλυση με τη θεωρητική κριτική των δικαστικών αποφάσεων, εξετάζονται τόσο οι αποφάσεις του ΔΕΕ όσο και οι κρίσεις εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων, με στόχο τη χαρτογράφηση των κανόνων που εξασφαλίζουν τη λειτουργική ισχύ και τη θεσμική συνοχή της Ένωσης. Η ανάλυση πλαισιώνεται από προσεγγίσεις του συνταγματικού πλουραλισμού και της πολιτικής θεωρίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αναδεικνύοντας τις εντάσεις μεταξύ ενωσιακής νομιμοποίησης και εθνικής δημοκρατικής αυτονομίας. Με αυτή τη διεπιστημονική οπτική, οι δικαστικές αποφάσεις αντιμετωπίζονται όχι μόνο ως νομικά φαινόμενα, αλλά και ως πολιτικο-θεσμικά γεγονότα που διαμορφώνουν την αμοιβαία εμπιστοσύνη, εδραιώνουν την υπεροχή και καθιστούν την αποτελεσματικότητα τον καθοριστικό δείκτη της πρακτικής λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

II. ΚΥΡΟΣ, ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η έννοια του κύρους ενός κανόνα δικαίου αποτελεί θεμελιώδη παράμετρο της νομικής θεωρίας. Κατά τον Kelsen, η ισχύς ενός κανόνα δεν απορρέει από την κοινωνική του αποδοχή ή την εμπειρική του εφαρμογή, αλλά από τη θέση του εντός της κανονιστικής ιεραρχίας· κάθε κανόνας θεμελιώνει το κύρος του σε έναν ανώτερο, έως ότου η αλυσίδα αυτή ανάγεται στη «θεμελιώδη νόρμα» που παρέχει συνοχή και νομιμότητα σε ολόκληρη την έννομη τάξη¹². Το κύρος συνιστά θεσμική ιδιότητα που θεμελιώνει τη νομιμότητα του δικαίου. Η διάκριση μεταξύ νομιμότητας και νομιμοποίησης καθίσταται καίρια για την κατανόηση της λειτουργίας του δικαίου. Ενώ η νομιμότητα αφορά την τυπική ισχύ και την ιεραρχική εγκυρότητα των κανόνων, η νομιμοποίηση συνδέεται με την πραγματική τους αποδοχή και αποτελεσματική λειτουργία στο κοινωνικό και θεσμικό πεδίο. Έτσι, το κύρος σχετίζεται με τη θεσμική εγκυρότητα του κανόνα, ενώ η εφαρμογή και η αποτελεσματικότητα παραπέμπουν στη δυναμική σχέση του δικαίου με την κοινωνική του πραγμάτωση¹³.

Η εφαρμογή αφορά την πρακτική διάσταση του δικαίου, δηλαδή τον βαθμό συμμόρφωσης των

¹⁰ CJUE, *Francovich and Bonifaci v. Italy*, Συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, ECLI:EU:C:1991:428.

¹¹ J. Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, 1996.

¹² D. Déom, *Études*, ό.π.

¹³ V. Champeil-Desplats, *Travaux*, ό.π.

αποδεκτών προς τον κανόνα. Πρόκειται για το σημείο στο οποίο ο κανόνας παύει να είναι αφηρημένο κανονιστικό σχήμα και αποκτά κοινωνική υπόσταση. Όπως έχει επισημανθεί στη θεωρία, η εφαρμογή συνιστά τη «ζωή» του δικαίου μέσα στην κοινωνία –το πεδίο όπου η κανονιστική πρόθεση μετατρέπεται σε πραγματική πρακτική, αποκαλύπτοντας έτσι το μέτρο της κοινωνικής αποδοχής και λειτουργικής του ενσωμάτωσης¹⁴. Η ισχύς χωρίς εφαρμογή καθιστά τον κανόνα τυπικά έγκυρο, αλλά ουσιαστικά αδρανή, στερώντας του την κοινωνική του λειτουργία. Η αποτελεσματικότητα προσθέτει μια τρίτη, αξιολογική διάσταση: αφορά όχι απλώς την ύπαρξη ή την εφαρμογή του κανόνα, αλλά την ικανότητά του να επιτυγχάνει τον σκοπό για τον οποίο θεσπίστηκε. Ένας κανόνας μπορεί, επομένως, να είναι θεσμικά έγκυρος και να εφαρμόζεται τυπικά, αλλά αν δεν παράγει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, στερείται αποτελεσματικότητας, δηλαδή της ουσιαστικής του δικαιοπολιτικής δικαίωσης¹⁵. Πιο συγκεκριμένα, η αποτελεσματικότητα ορίζεται ως η αναλογία μέσων και σκοπών: ένας κανόνας δεν θεωρείται αποτελεσματικός απλώς λόγω της εφαρμογής του, αλλά επειδή επιτυγχάνει ουσιαστικά τον σκοπό για τον οποίο θεσπίστηκε, μετατρέποντας τη θεσμική ισχύ σε πραγματική λειτουργικότητα.

Η αποτελεσματικότητα μπορεί να συνοψιστεί ως συνάρτηση τριών παραμέτρων: του επιδιωκόμενου σκοπού, της επιλογής του κατάλληλου νομικού μέσου και της πραγματικής εφαρμογής του κανόνα, υπογραμμίζοντας ότι μόνο ο συνδυασμός αυτών εξασφαλίζει την ουσιαστική αποτελεσματικότητα¹⁶. Οι τρεις έννοιες –κύρος, εφαρμογή και αποτελεσματικότητα– συνδέονται σε ένα ενιαίο σχήμα κατανόησης της λειτουργίας του δικαίου: το κύρος θεμελιώνει τη νομιμότητα, η εφαρμογή εξασφαλίζει την πρακτική κοινωνική παρουσία του κανόνα, ενώ η αποτελεσματικότητα αξιολογεί την ικανότητά του να επιτυγχάνει τους επιδιωκόμενους σκοπούς¹⁷. Η αποτελεσματικότητα εισάγει την αξιολόγηση της κανονιστικής επιλογής, λειτουργώντας ως κριτήριο ορθότητας πέρα από την τυπική νομιμότητα. Η τριπλή διάσταση κύρος-εφαρμογή-αποτελεσματικότητα καθίσταται θεμελιώδης για την κατανόηση της νομιμοποίησης του ευρωπαϊκού δικαίου, καθώς η επίτευξη των σκοπών της Ένωσης καθορίζει την πρακτική αξία και την αναγκαία εφαρμογή των κανόνων. Με άλλα λόγια, η αποτελεσματικότητα δεν περιορίζεται στην παραγωγή αποτελεσμάτων, αλλά αξιολογεί επίσης αν ο κανόνας αποτελεί το κατάλληλο μέσο για την πραγμάτωση του σκοπού, λειτουργώντας έτσι ως κριτήριο ορθότητας της κανονιστικής επιλογής¹⁸. Η έννοια της αποτελεσματικότητας διαθέτει διεπιστημονικό χαρακτήρα, καθώς συνδέει νομικά, κοινωνιολογικά και θεσμικά στοιχεία. Από νωρίς, είχε επισημανθεί ότι η αποτελεσματικότητα συνδέεται άρρηκτα με το κύρος του κανόνα, υπογραμμίζοντας ότι η ισχύς μιας κανονιστικής πράξης δεν μπορεί να νοηθεί αποκομμένη από την πρακτική της εφαρμογή και την πραγματική της λειτουργία στην κοινωνία¹⁹.

Η εφαρμογή του κανόνα δικαίου υπερβαίνει την απλή συμμόρφωση και ενσωματώνει μια δια-

¹⁴ O. Dubos, *Travaux*, ό.π.

¹⁵ CJUE, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, Υπόθεση 11/70, ECLI:EU:C:1970:114.

¹⁶ CJUE, *Parti écologiste “Les Verts” v. European Parliament*, Υπόθεση 294/83, ECLI:EU:C:1986:166.

¹⁷ É. Dubout, *Études*, ό.π.

¹⁸ CJUE, *Rewe-Zentralfinanz eG and Rewe-Zentral AG v. Landwirtschaftskammer für das Saarland*, Υπόθεση 33/76, ECLI:EU:C:1976:188.

¹⁹ CJUE, *Comet BV v. Produktschap voor Siergewassen*, Υπόθεση 45/76, ECLI:EU:C:1976:191.

δικαστική διάσταση, καθώς προϋποθέτει την ύπαρξη κατάλληλων ένδικων μέσων που επιτρέπουν στους πολίτες να ασκήσουν τα δικαιώματά τους και να εξασφαλίσουν την πρακτική λειτουργία του κανόνα²⁰. Η νομολογία του ΔΕΕ έχει μεταφέρει αυτές τις θεωρητικές διακρίσεις σε πρακτικό επίπεδο. Στην απόφαση *Internationale Handelsgesellschaft*, το Δικαστήριο ανέδειξε ότι το κύρος του ενωσιακού δικαίου υπερβαίνει ακόμη και συνταγματικούς κανόνες των εθνικών εννόμων τάξεων, επιβεβαιώνοντας τη θεσμική αυτονομία και την υπεροχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ενιαίου νομικού συστήματος²¹. Στην απόφαση *Simmmenthal*, το ΔΕΕ ανέδειξε την έννοια της εφαρμογής του κανόνα δικαίου, επισημαίνοντας ότι τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να παραμερίζουν κάθε εθνικό κανόνα αντίθετο προς το ενωσιακό δίκαιο, ανεξαρτήτως του κύρους του σε εθνικό επίπεδο, διασφαλίζοντας έτσι την πλήρη λειτουργικότητα και πρακτική ισχύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης²². Στην απόφαση *Francovich*, το ΔΕΕ συνέδεσε την αποτελεσματικότητα με την κρατική ευθύνη, θεσπίζοντας την υποχρέωση αποζημίωσης σε περίπτωση πλημμελούς ή καθυστερημένης μεταφοράς Οδηγίας. Το Δικαστήριο τόνισε ότι το ουσιαστικό αποτέλεσμα του ενωσιακού δικαίου πρέπει να διασφαλίζεται, ακόμη και όταν το κράτος μέλος παραλείπει να εκπληρώσει την υποχρέωσή του, καθιστώντας την αποτελεσματικότητα κεντρικό στοιχείο της πρακτικής εφαρμογής²³. Συνεπώς, οι τρεις εξεταζόμενες θεωρητικές έννοιες αποκτούν συγκεκριμένη πρακτική υπόσταση στο δίκαιο της Ένωσης: το κύρος κατοχυρώνεται μέσω της υπεροχής, η εφαρμογή διασφαλίζεται μέσω της υποχρέωσης συμμόρφωσης των εθνικών δικαστηρίων, ενώ η αποτελεσματικότητα επιτυγχάνεται μέσω της παροχής ένδικης προστασίας και της θεσμοθέτησης κρατικής ευθύνης για την πλήρη πραγμάτωση των δικαιωμάτων των πολιτών.

III. Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΑΝΟΝΑ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστά μια *sui generis* έννομη τάξη, η οποία θεμελιώνεται στην αρχή της εφαρμογής του κανόνα δικαίου. Το δίκαιο της Ένωσης υπερβαίνει το κλασικό διεθνές δίκαιο, καθώς δεν περιορίζεται σε αμοιβαίες δεσμεύσεις των κρατών μελών, αλλά απευθύνεται άμεσα στους πολίτες και επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση εφαρμογής του. Η έννοια της εφαρμογής του ευρωπαϊκού κανόνα δικαίου λειτουργεί ταυτόχρονα ως θεμέλιο της εξουσίας και ως μέσο διασφάλισης της πρακτικής ισχύος του κανόνα, εξασφαλίζοντας τη λειτουργικότητα και την υπεροχή της ενωσιακής έννομης τάξης²⁴. Η αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο νομιμοποίησης. Στην υπόθεση *Les Verts*, το ΔΕΕ χαρακτήρισε την Ευρωπαϊκή Κοινότητα ως «κοινότητα δικαίου», στην οποία τόσο τα κράτη μέλη όσο και τα θεσμικά όργανα υπόκεινται σε συνεχή έλεγχο συμβατότητας με το δίκαιο, καθιστώντας την

²⁰ CJUE, *Factortame Ltd v. Secretary of State for Transport*, Υπόθεση C-213/89, ECLI:EU:C:1990:257.

²¹ S. Xefteri, *La directive européenne, instrument juridique des autorités administratives nationales*, 2021.

²² O. Dubos/S. Xefteri, *Travaux sur l'effectivité en droit de l'Union européenne/Travaux sur la transposition des directives et l'effet utile*, 2007-2010.

²³ CJUE, *Marleasing SA v. La Comercial Internacional de Alimentación SA*, Υπόθεση C-106/89, ECLI:EU:C:1990:395.

²⁴ CJUE, *Werner Mangold v. Rüdiger Helm*, Υπόθεση C-144/04, ECLI:EU:C:2005:709.

πρακτική εφαρμογή και τη θεσμική υπεροχή αναπόσπαστα στοιχεία της λειτουργίας της Ένωσης²⁵. Η απόφαση ανέδειξε ότι η νομιμοποίηση της Ένωσης εξαρτάται από τη διασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής των κανόνων της. Η πρακτική εφαρμογή του ευρωπαϊκού κανόνα δικαίου στηρίζεται ιστορικά σε δύο θεμελιώδεις πυλώνες: το Άμεσο Αποτέλεσμα και την Υπεροχή. Οι αρχές αυτές, όπως διαμορφώθηκαν από τη νομολογία του ΔΕΕ, συνιστούν το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομείται η πραγματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, εξασφαλίζοντας παράλληλα την αυτονομία και τη λειτουργική συνοχή της ευρωπαϊκής έννομης τάξης.

Η έννοια της εφαρμογής του ευρωπαϊκού κανόνα στο δίκαιο της Ένωσης εμφανίζει διττή διάσταση: η ουσιαστική διάσταση εστιάζει στην ικανότητα των κανόνων να επιτυγχάνουν τους σκοπούς της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ενώ η διαδικαστική διάσταση αφορά την ύπαρξη και τη λειτουργία ενδίκων μέσων που εξασφαλίζουν την πρακτική εφαρμογή τους από τους αποδέκτες του δικαίου²⁶. Η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου συνδέεται άρρηκτα με τη νομιμοποίησή του: χωρίς την ικανότητα των κανόνων να παράγουν πρακτικά αποτελέσματα, το δίκαιο της Ένωσης κινδυνεύει να χάσει το κύρος του και να υπονομευθεί η συνοχή και η αυτονομία της ίδιας της έννομης τάξης²⁷. Η αρχή της εφαρμογής του ευρωπαϊκού κανόνα δικαίου συνδέεται στενά με την υπεροχή του δικαίου της Ένωσης, καθώς οι ενωσιακοί κανόνες οφείλουν να εφαρμόζονται ενιαία και πλήρως σε όλα τα κράτη μέλη, εξασφαλίζοντας την ενότητα και την αποτελεσματικότητα της ενωσιακής έννομης τάξης²⁸. Η αποτελεσματικότητα αναδείχθηκε ως θεμελιώδης αξία του ενωσιακού δικαίου, λειτουργώντας τόσο ως θεμέλιο της εξουσίας του όσο και ως μέσο διασφάλισης της πρακτικής ισχύος των κανόνων του²⁹.

Η νομολογία του ΔΕΕ υπήρξε καθοριστική: στην απόφαση *Van Gend en Loos* το Δικαστήριο αναγνώρισε το άμεσο αποτέλεσμα ορισμένων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, δίνοντας στους ιδιώτες τη δυνατότητα να επικαλεστούν απευθείας αυτά τα δικαιώματα ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων³⁰. Έτσι, η εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης υπερβαίνει τη δέσμευση των κρατών, απαιτώντας και την ενεργή συμμετοχή των πολιτών. Στην απόφαση *Costa v. ENEL* καθιερώθηκε η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου έναντι κάθε αντίθετου εθνικού κανόνα, ακόμη και συνταγματικού³¹. Στην απόφαση *Simmenthal* το ΔΕΕ θεμελίωσε την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να παραμερίζουν αυτεπαγγέλτως κάθε αντίθετη εθνική διάταξη, ακόμη και όταν αυτή είναι μεταγενέστερη, εξασφαλίζοντας την πλήρη εφαρμογή και ενιαία ισχύ του ενωσιακού δικαίου³². Με τον τρόπο αυτό, το ΔΕΕ κατέδειξε ότι η υπεροχή και το άμεσο αποτέλεσμα λειτουργούν ως αλληλένδετοι μηχανισμοί, εξασφαλίζοντας ότι η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου υπερβαίνει τη βούληση και τη χρονική προτεραιότητα των εθνικών κανόνων. Η εφαρμογή καθίσταται έτσι όχι απλώς ζήτημα

²⁵ CJUE, *Seda Küçükdeveci v. Swedex GmbH & Co. KG*, Υπόθεση C-555/07, ECLI:EU:C:2010:21.

²⁶ V. Champeil-Desplats/O. Dubos, *Travaux sur l'efficacité des normes juridiques/Travaux sur l'effectivité en droit de l'Union européenne*, 2015-2007.

²⁷ CJUE, *Köbler v. Austria*, Υπόθεση C-224/01, ECLI:EU:C:2003:513.

²⁸ CJUE, *Unibet (London) Ltd v. Justitiekanslern*, Υπόθεση C-432/05, ECLI:EU:C:2007:163.

²⁹ H. Kelsen, *Théorie pure du droit*, ό.π.

³⁰ C. Mincke/F. Jullien, *Réflexions sur l'efficacité et les moyens juridiques*, ό.π., σελ. 23.

³¹ V. Champeil-Desplats/D. Déom, *Études sur l'efficacité et le droit public*, ό.π.

³² F. Ost/M. Van de Kerchove, *Études sur la validité et l'effectivité de la norme juridique*, ό.π.

συμμόρφωσης, αλλά θεμελιώδης θεσμική αναγκαιότητα για τη διατήρηση της ενότητας και συνοχής της ευρωπαϊκής έννομης τάξης.

Η αρχή της εφαρμογής του ευρωπαϊκού κανόνα δικαίου ενισχύθηκε και μέσα από τον περιορισμό της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών. Στις υποθέσεις *Rewe*³³ και *Comet*³⁴, το ΔΕΕ έθεσε δύο όρια: την αρχή της ισοδυναμίας σύμφωνα με την οποία οι εθνικοί κανόνες διαδικασίας δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκοί για τα δικαιώματα που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο και την αρχή της αποτελεσματικότητας σύμφωνα με την οποία οι διαδικαστικοί κανόνες δεν πρέπει να καθιστούν αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των ενωσιακών δικαιωμάτων. Τέλος, στην απόφαση *Factortame* το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να μπορούν να παρέχουν προσωρινή δικαστική προστασία, ακόμη και σε βάρος του κράτους, ώστε να διασφαλιστεί η αρχή της πλήρους χρησιμότητας του ενωσιακού δικαίου³⁵. Συνολικά, το ΔΕΕ θεσμοθέτησε την αρχή της εφαρμογής του ευρωπαϊκού κανόνα δικαίου ως καθοριστικό θεμέλιο που διαπερνά ολόκληρη την έννομη τάξη της Ένωσης. Η υπεροχή, το άμεσο αποτέλεσμα, η υποχρέωση παραμερισμού αντίθετων εθνικών κανόνων και οι εγγυήσεις ένδικης προστασίας συνιστούν τις πρακτικές εκφάνσεις αυτής της αρχής, διασφαλίζοντας την πλήρη λειτουργική αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης. Συνοψίζοντας, οι αρχές του άμεσου αποτελέσματος και της υπεροχής συγκροτούν τον πυρήνα της εφαρμογής, μετασχηματίζοντάς την από θεωρητική έννοια σε ουσιαστική προϋπόθεση για την ίδια την ύπαρξη, την ενότητα και τη συνοχή της ευρωπαϊκής έννομης τάξης.

IV. Η ΟΔΗΓΙΑ ΚΑΙ Η ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η Οδηγία αναδεικνύεται ως το κύριο πεδίο εφαρμογής και ταυτόχρονα δοκιμασίας της αρχής της αποτελεσματικότητας στο ενωσιακό δίκαιο, καθώς η πραγμάτωσή της εξαρτάται από τη μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών. Οι Οδηγίες, σύμφωνα με το άρθρο 288 ΣΛΕΕ, δεσμεύουν τα κράτη μέλη ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, ενώ αφήνουν στις εθνικές αρχές την επιλογή μορφής και μέσων για την υλοποίησή τους. Σε αντίθεση με τους Κανονισμούς, οι οποίοι έχουν άμεση εφαρμογή, οι Οδηγίες απαιτούν ενεργή ενσωμάτωση στην εσωτερική έννομη τάξη για να παράγουν πλήρη νομικά αποτελέσματα, καθιστώντας τη μεταφορά τους κρίσιμο σημείο για την εξασφάλιση της πραγματικής λειτουργίας και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης³⁶. Η πλημμελής μεταφορά, ακόμη και αν είναι μερική, δεν επαρκεί: η αρχή της πλήρους χρησιμότητας απαιτεί πλήρη και σαφή μεταφορά³⁷. Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας περιορίζει τη διακριτική ευχέρεια των κρατών· τα μέσα που επιλέγονται δεν μπορούν να θέτουν σε κίνδυνο τον σκοπό της Οδηγίας³⁸. Η μεταφορά δεν μπορεί να είναι κατ' επίφαση· πρέπει να είναι πλήρης

³³ CJUE, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen*, Υπόθεση 26/62, ECLI:EU:C:1963:1.

³⁴ CJUE, *Flaminio Costa v. ENEL*, ό.π.

³⁵ CJUE, *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA*, ό.π.

³⁶ O. Dubos, *Travaux*, ό.π.

³⁷ É. Dubout, *Études*, ό.π.

³⁸ S. Xefteri, *La directive européenne*, ό.π.

και ουσιαστική ώστε οι πολίτες να απολαύσουν τα δικαιώματά τους³⁹. Η παράλειψη ή η πλημμελής μεταφορά μιας Οδηγίας δεν συνιστά απλώς τεχνικό ελάττωμα, αλλά απειλή για την ίδια την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού κανόνα. Για τον λόγο αυτό, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανέπτυξε μηχανισμούς όπως το κάθετο άμεσο αποτέλεσμα και τη σύμφωνη ερμηνεία, διασφαλίζοντας ότι οι Οδηγίες θα παραμένουν λειτουργικές και πλήρως εφαρμόσιμες εντός της εσωτερικής έννομης τάξης των κρατών μελών. Αυτό καθιστά τις Οδηγίες το πεδίο όπου η αρχή της αποτελεσματικότητας τίθεται σε πιο αυστηρή δοκιμασία. Η μεταφορά τους δεν αποτελεί απλή τυπική διαδικασία, αλλά ουσιαστική προϋπόθεση για την πραγμάτωση των σκοπών τους, καθώς η πρακτική εφαρμοσιμότητα εξαρτάται άμεσα από την έγκαιρη και πλήρη ενσωμάτωσή τους στο εσωτερικό δίκαιο⁴⁰.

Η νομολογία του ΔΕΕ υπήρξε καθοριστική: στην υπόθεση *Ratti* το Δικαστήριο έκρινε ότι ένα κράτος δεν μπορεί να επικαλείται την καθυστερημένη μεταφορά μιας Οδηγίας για να στερήσει δικαιώματα από ιδιώτες· μετά την παρέλευση της προβλεπόμενης προθεσμίας, οι σαφείς, ακριβείς και ανεπιφύλακτες διατάξεις αποκτούν κάθετο άμεσο αποτέλεσμα, εξασφαλίζοντας την πρακτική αποτελεσματικότητα της Οδηγίας⁴¹. Στην απόφαση *Francovich* το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι η παράλειψη μεταφοράς Οδηγίας δημιουργεί ευθύνη αποζημίωσης για το κράτος μέλος, όταν παραβιάζεται δικαίωμα που απονέμεται στους ιδιώτες⁴². Στην απόφαση *Marleasing* καθιερώθηκε η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας: τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να ερμηνεύουν το εσωτερικό δίκαιο υπό το φως του γράμματος και του σκοπού της Οδηγίας, εξασφαλίζοντας έτσι την αρχή της πλήρους χρησιμότητας⁴³. Επιπλέον, η νομολογία συνέδεσε τη μεταφορά με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων: Στην απόφαση *Mangold* και στην απόφαση *Kücükdeveci* το ΔΕΕ έκρινε ότι η αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ηλικίας δεσμεύει τα κράτη ακόμη και ανεξάρτητα από την πλήρη μεταφορά της Οδηγίας⁴⁴⁻⁴⁵. Εδώ, η αρχή της πλήρους χρησιμότητας λειτουργεί ως θεσμική εγγύηση δικαιωμάτων.

Η υποχρέωση μεταφοράς των Οδηγιών δεν αποτελεί απλώς τυπική διαδικασία, αλλά ουσιαστική έκφραση της αρχής της αποτελεσματικότητας, εξασφαλίζοντας ότι η δεσμευτικότητα της Οδηγίας θα αποτυπωθεί σε πραγματικά αποτελέσματα για τους πολίτες. Με αυτόν τον τρόπο, οι Οδηγίες καταδεικνύουν πώς η θεωρητική σύνδεση των εννοιών του κύρους του κανόνα δικαίου, της εφαρμογής του και της αποτελεσματικότητας αποκτά πρακτική διάσταση: το κύρος κατοχυρώνεται μέσω της δεσμευτικότητας που απορρέει από το πρωτογενές δίκαιο, η εφαρμογή εξαρτάται από την έγκαιρη και πλήρη μεταφορά τους, ενώ η αποτελεσματικότητα διασφαλίζεται μέσω του άμεσου αποτελέσματος, της σύμφωνης ερμηνείας και της κρατικής ευθύνης. Η μεταφορά, συνεπώς, συνιστά ουσιαστική επιταγή της αποτελεσματικότητας, που απαιτεί πλήρη νομική ακρίβεια ώστε το κύρος της Οδηγίας να μετατραπεί σε πραγματική και πλήρη λειτουργική αποτελεσματικότητα.

³⁹ CJUE, *Criminal proceedings against Tullio Ratti*, ό.π.

⁴⁰ CJUE, *Francovich and Bonifaci v. Italy*, ό.π.

⁴¹ CJUE, *Criminal proceedings against Tullio Ratti*, ό.π.

⁴² CJUE, *Francovich and Bonifaci v. Italy*, ό.π.

⁴³ O. Dubos/S. Xefteri, *Travaux*, ό.π.

⁴⁴ CJUE, *Marleasing SA v. La Comercial Internacional de Alimentación SA*, ό.π.

⁴⁵ CJUE, *Werner Mangold v. Rüdiger Helm*, ό.π.

V. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΥΣ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑΣ

Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας υπερβαίνει τον ρόλο ενός απλού εργαλείου ερμηνείας, καθώς έχει αναδειχθεί σε θεμελιώδη λειτουργικό κανόνα της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, όπως αντανάκλαται εμμέσως στο άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ μέσω της υποχρέωσης καλόπιστης συνεργασίας. Συγκεκριμένα, η αρχή αυτή συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο της νομολογίας του ΔΕΕ και λειτουργεί ως μηχανισμός ενίσχυσης της εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Η ανάλυση που ακολουθεί εστιάζει στη θεσμική θεμελίωση της αρχής, στους μηχανισμούς που διασφαλίζουν την εφαρμογή της και στους περιορισμούς που επιβάλλει στη διαδικαστική αυτονομία των κρατών μελών. Η βασική ιδέα είναι ότι οι διατάξεις του ενωσιακού δικαίου πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται κατά τρόπο που να εξασφαλίζει την πλήρη πραγμάτωση των σκοπών τους και να αποτρέπει την ακύρωση της πρακτικής τους αποτελεσματικότητας⁴⁶. Η έννοια αυτή, με καταβολές στο διεθνές δίκαιο (*ut res magis valeat quam pereat*), απέκτησε στο ενωσιακό δίκαιο συνταγματικό βάρος, καθώς το ΔΕΕ την θεμελίωσε στην υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας του άρθρου 4 παρ. 3 ΣΕΕ. Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας λειτουργεί έτσι ως κρίσιμος σύνδεσμος μεταξύ του κύρους του ενωσιακού δικαίου και της πρακτικής εφαρμογής του εντός των εθνικών εννόμων τάξεων, εξασφαλίζοντας ότι οι διατάξεις της Ένωσης παράγουν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα στην πραγματικότητα.

Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας είναι θεμελιώδης: οι κανόνες της Ένωσης δεν πρέπει να μένουν γράμμα κενό αλλά να αποκτούν πρακτική αποτελεσματικότητα⁴⁷. Χρησιμοποιείται ως βάση για την υπεροχή, το άμεσο αποτέλεσμα και την υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας⁴⁸. Εκδηλώνεται νομολογιακά μέσα από τρεις κύριους μηχανισμούς: (α) τη σύμφωνη ερμηνεία, (β) την κρατική ευθύνη για παραβίαση του ενωσιακού δικαίου και (γ) τον περιορισμό της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών, ώστε η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου να παραμένει πλήρης και ομοιόμορφη. Συνδέεται άμεσα με την προστασία δικαιωμάτων: η μεταφορά και εφαρμογή των κανόνων πρέπει να διασφαλίζει πραγματική άσκηση των δικαιωμάτων των ιδιωτών⁴⁹, ενώ η συμμόρφωση πρέπει να είναι σαφής και διαφανής, αποκλείοντας κάθε κατ' επίφαση εφαρμογή⁵⁰. Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας χρησιμοποιείται από το ΔΕΕ με τρεις βασικούς τρόπους: για την ερμηνεία των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, για την επιβολή υποχρεώσεων στα κράτη μέλη και για τη διαμόρφωση αρχών που δεν προκύπτουν ρητά από τις Συνθήκες. Η εξέλιξή της μέσα από τη νομολογία υπήρξε σταδιακή αλλά συνεκτική. Στην υπόθεση *Van Gend en Loos* καθιερώθηκε η έννοια του άμεσου αποτελέσματος, επιτρέποντας στους πολίτες να επικαλούνται απευθείας το ενωσιακό δίκαιο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Με την απόφαση *Costa v. ENEL* θεμελιώθηκε η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, σύμφωνα με την οποία οι κανόνες της Ένωσης υπερισχύουν κάθε αντίθετης εθνικής διάταξης. Η νομολογία *Simmenthal*

⁴⁶ CJUE, *Seda Küçükdeveci v. Swedex GmbH & Co. KG*, ό.π.

⁴⁷ O. Dubos, *Travaux*, ό.π.

⁴⁸ É. Dubout, *Études*, ό.π.

⁴⁹ S. Xefteri, *La directive européenne*, ό.π.

⁵⁰ V. Champeil-Desplats/O. Dubos, *Travaux*, ό.π.

ενίσχυσε περαιτέρω την υπεροχή, επιβάλλοντας στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση παραμερισμού κάθε αντίθετου κανόνα. Η απόφαση *Marleasing* εισήγαγε την αρχή της σύμφωνης ερμηνείας, υποχρεώνοντας τα εθνικά δικαστήρια να ερμηνεύουν το εθνικό δίκαιο υπό το φως των Οδηγιών. Με την υπόθεση *Factortame* καθιερώθηκε η υποχρέωση παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας ακόμη και έναντι κρατικών νομοθετικών πράξεων. Η απόφαση *Francovich* αναγνώρισε την κρατική ευθύνη για ζημίες που προκύπτουν από την παράλειψη μεταφοράς Οδηγίας, ενώ η απόφαση *Köbler* διέυρνε το πεδίο της ευθύνης, επισημαίνοντας ότι κράτος μπορεί να ευθύνεται ακόμη και για λανθασμένες αποφάσεις ανώτατων εθνικών δικαστηρίων. Μέσα από αυτή τη νομολογία, η αρχή της πλήρους χρησιμότητας λειτουργεί ως θεμέλιο για την πρακτική εφαρμογή, την υπεροχή και την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου, συνδέοντας το κύρος των κανόνων με την πραγματική λειτουργία τους στα κράτη μέλη⁵¹.

Η πορεία αυτή καταδεικνύει πώς το ΔΕΕ δημιούργησε σταδιακά έναν συνεκτικό μηχανισμό που διασφαλίζει την αποτελεσματικότητα, την υπεροχή και την προστασία των δικαιωμάτων που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο. Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας χρησιμοποιήθηκε επίσης για τον περιορισμό της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών: στην απόφαση *Rewe-Zentralfinanz*, το Δικαστήριο τόνισε ότι οι εθνικοί κανόνες διαδικασίας δεν πρέπει να καθιστούν αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση δικαιωμάτων που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο. Σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε και η απόφαση *Unibet*, όπου το ΔΕΕ επισήμανε ότι τα κράτη μέλη έχουν υποχρέωση να παρέχουν επαρκή ένδικα βοηθήματα ώστε να εξασφαλίζεται η πλήρης άσκηση των ενωσιακών δικαιωμάτων. Με αυτό τον τρόπο, η αρχή της πλήρους χρησιμότητας ενισχύει την πρακτική ισχύ του δικαίου της Ένωσης και διασφαλίζει ότι η εφαρμογή του δεν περιορίζεται από υπερβολικούς ή δυσανάλογους εθνικούς περιορισμούς⁵². Εδώ, η αρχή της πλήρους χρησιμότητας συνδέεται άμεσα με το θεμελιώδες δικαίωμα σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, υπογραμμίζοντας ότι δεν πρόκειται απλώς για τεχνικό εργαλείο εφαρμογής, αλλά για μια γενική αρχή που θεμελιώνει τη νομιμοποίηση του δικαίου της Ένωσης. Όπως επισημαίνει ο Dubos, η αρχή αυτή λειτουργεί ως «ο μηχανισμός με τον οποίο το ΔΕΕ διασφαλίζει την υπεροχή, το άμεσο αποτέλεσμα και τη συνοχή του δικαίου της Ένωσης», εξασφαλίζοντας ότι οι κανόνες της Ένωσης δεν παραμένουν κενό γράμμα, αλλά αποκτούν πλήρη πρακτική ισχύ και προστασία για τους πολίτες⁵³. Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας υπερβαίνει τον στενά τεχνικό χαρακτήρα κανόνα εφαρμογής: λειτουργεί ως συνταγματική εγγύηση της ενότητας και της αυτονομίας του ενωσιακού δικαίου, μετατρέποντας τις υποχρεώσεις των κρατών σε ουσιαστικά δικαιώματα για τους πολίτες και συνδέοντας την αποτελεσματικότητα με την ίδια τη νομιμοποίηση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Με αυτό τον τρόπο, η αρχή διασφαλίζει ότι οι κανόνες της Ένωσης δεν παραμένουν κενό γράμμα, αλλά αποκτούν πρακτική ισχύ και διαρκή εφαρμογή σε όλα τα κράτη μέλη.

⁵¹ CJUE, *Köbler v. Austria*, ό.π.

⁵² CJUE, *Unibet (London) Ltd v. Justitiekanslern*, ό.π.

⁵³ O. Dubos, *Travaux*, ό.π.

VI. ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΠΕΡΟΧΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (2018-2024)

Η τελευταία εξαετία υπήρξε περίοδος οξυμένων προκλήσεων για την αποτελεσματικότητα και την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου. Οι προκλήσεις αυτές δεν προήλθαν από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά από τον ίδιο τον πυρήνα της ευρωπαϊκής έννομης τάξης: τα εθνικά δικαστήρια και, ιδίως, τα συνταγματικά δικαστήρια των κρατών μελών. Ο «συνταγματικός πλουραλισμός» –που επί δεκαετίες λειτούργησε ως πλαίσιο διαλόγου και αμοιβαίας αναγνώρισης μεταξύ εθνικών και ενωσιακών εννόμων τάξεων– μετατράπηκε σταδιακά σε πεδίο έντασης και ανοιχτής αντιπαράθεσης με την αρχή της υπεροχής. Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τρεις καθοριστικές εκφάνσεις αυτής της κρίσης: την αμφισβήτηση της ενωσιακής διαιτητικής δικαιοδοσίας στην υπόθεση *Achmea*, τη ρήξη στις σχέσεις με το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο στην υπόθεση *Weiss*, και την ευθεία αμφισβήτηση της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου από το πολωνικό Συνταγματικό Δικαστήριο⁵⁴. Επιπλέον, το κεφάλαιο διαρθρώνεται σε τρεις επιμέρους ενότητες: η πρώτη εξετάζει την προάσπιση της αυτονομίας του ενωσιακού δικαίου μέσα από την απόφαση *Achmea*, η δεύτερη αναλύει την κρίση της αναλογικότητας στην υπόθεση *Weiss* και τη σύγκρουση με το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, ενώ η τρίτη εστιάζει στην ανοιχτή αμφισβήτηση της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου από τα συνταγματικά δικαστήρια της Πολωνίας και της Ρουμανίας.

Πιο συγκεκριμένα, η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Slovak Republic v Achmea* (C-284/16, 2018) αποτέλεσε καμπή στην προστασία της αυτονομίας της ευρωπαϊκής έννομης τάξης⁵⁵. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ρήτρες διαιτησίας επενδυτικών διαφορών σε διμερείς συμφωνίες προστασίας επενδύσεων (BITs) μεταξύ κρατών μελών είναι ασυμβίβαστες με το δίκαιο της Ένωσης⁵⁶. Το σκεπτικό του στηρίχθηκε στην ανάγκη διαφύλαξης της ενότητας και της αυτονομίας του ενωσιακού δικαίου⁵⁷. Η κρισιμότητα της απόφασης έγκειται στο γεγονός ότι τα διαιτητικά δικαστήρια, παρόλο που μπορούν να ερμηνεύουν και να εφαρμόζουν κανόνες ενωσιακού δικαίου, δεν αποτελούν μέρος του δικαστικού συστήματος της Ένωσης και επομένως δεν υπάγονται στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ. Αυτό σημαίνει ότι στερούνται της δυνατότητας προδικαστικού ερωτήματος προς το ΔΕΕ, υπονομεύοντας τη συνοχή και την ενιαία εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου⁵⁸.

Το Δικαστήριο τόνισε ότι η διαιτητική διαδικασία «δεν διασφαλίζει ότι οι διαφορές στις οποίες εμπλέκεται η ερμηνεία ή η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου θα κρίνονται ή θα μπορούν να ελεγχθούν από αρμόδιο δικαστήριο εντός του δικαστικού συστήματος της ΕΕ». Με τον τρόπο αυτό, το ΔΕΕ προστάτευσε όχι μόνο τη θεωρητική υπεροχή, αλλά και την πρακτική αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου, ιδίως σε ζητήματα επενδυτικής προστασίας. Η απόφαση είχε εκτεταμένες

⁵⁴ C. Barnard, *End of the road? German Constitutional Court closes Achmea chapter*, Wolters Kluwer Arbitration Blog 06.03.2020.

⁵⁵ CJEU, *Slovak Republic v Achmea BV* (Case C-284/16, 6 March 2018).

⁵⁶ Linklaters, *CJEU judgment in Slovak Republic v Achmea BV: intra-EU BITs incompatible with EU law*, ArbitrationLinks Blog 2018.

⁵⁷ L. Ankersmit, *Achmea: The beginning of the end for ISDS in and with Europe*, IISD Investment Treaty News 24.04.2018.

⁵⁸ European University Institute, *CJC Database – Achmea materials*, 2021.

συνέπειες, επηρεάζοντας τις 196 διμερείς συμφωνίες προστασίας επενδύσεων μεταξύ κρατών μελών, και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο το ΔΕΕ χρησιμοποιεί την αρχή της πλήρους χρησιμότητας για την προστασία της θεσμικής ακεραιότητας της ευρωπαϊκής έννομης τάξης⁵⁹.

Όπως επισημαίνει ο Paul Craig, πρόκειται για καθοριστική επιβεβαίωση της θεσμικής αυτονομίας και της ενιαίας έννομης τάξης. Επιπλέον, η *Achmea* συμβάλλει ουσιαστικά στην αρχή της αποτελεσματικότητας, καθώς η προστασία της ενότητας του δικαίου της ΕΕ αποτελεί προϋπόθεση για την πρακτική εφαρμογή του σε όλα τα κράτη μέλη, διασφαλίζοντας ότι η ενωσιακή έννομη τάξη μπορεί να λειτουργεί πλήρως και αποτελεσματικά χωρίς να θίγεται η δικαστική της αυτονομία. Η *Achmea* λειτουργεί, συνεπώς, ως θεσμική επιβεβαίωση της πρακτικής αποτελεσματικότητας, εδραιώνοντας τη δυνατότητα των ενωσιακών κανόνων να παράγουν ενεργά και δεσμευτικά αποτελέσματα σε εθνικό επίπεδο και διατηρώντας τη συνοχή και ενότητα του δικαίου της Ένωσης.

Στη συνέχεια, η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Weiss* (C-493/17) σηματοδότησε μια ιστορική στιγμή στις σχέσεις μεταξύ του ΔΕΕ και των εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων⁶⁰. Το ΔΕΕ, ακολουθώντας τη γνώμη του Γενικού Εισαγγελέα, έκρινε ότι το Πρόγραμμα Αγοράς Τίτλων του Δημοσίου Τομέα (Public Sector Purchase Programme – PSPP) της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) δεν παραβίαζε τις Συνθήκες –ούτε ως προς την απαγόρευση νομισματικής χρηματοδότησης (άρθρο 123 ΣΛΕΕ) ούτε ως προς την αρχή της αναλογικότητας⁶¹. Ωστόσο, το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (BVerfG), σε πρωτοφανή κίνηση στις 5 Μαΐου 2020, κήρυξε την απόφαση του ΔΕΕ *ultra vires* και μη εφαρμοστέα στη Γερμανία. Το BVerfG επέκρινε το ΔΕΕ για «αυθαίρετη κρίση» και ανεπαρκή αιτιολογία στην αξιολόγηση της αναλογικότητας, θεωρώντας ότι άσκησε έλεγχο υπερβολικά περιορισμένου βάθους⁶².

Η απόφαση *Weiss* σηματοδότησε τη μετάβαση από τον διαλογικό στον ανταγωνιστικό συνταγματικό πλουραλισμό, όπου τα εθνικά δικαστήρια διεκδικούν την «τελευταία λέξη» έναντι του ΔΕΕ⁶³. Η υπόθεση ανέδειξε τη σύγκρουση μεταξύ της ευρωπαϊκής δημοκρατικής νομιμοποίησης, όπως εκφράζεται μέσω του ΔΕΕ, και της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας, όπως προστατεύεται από το BVerfG. Όπως επισημαίνουν οι Walker και Avbelj, η *Weiss* εγκαινίασε την εποχή του ανταγωνιστικού πλουραλισμού, όπου η προηγούμενη συνεργατική σχέση των δικαστηρίων μετατρέπεται σε ανοιχτή θεσμική αντιπαράθεση⁶⁴. Στο πλαίσιο αυτό, η υπόθεση *Weiss* αναδεικνύει τα όρια της αποτελεσματικότητας: η πλήρης χρησιμότητα του ενωσιακού δικαίου δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την πολιτική αποδοχή της υπεροχής του από τα εθνικά συνταγματικά δικαστήρια. Η αποτελεσματικότητα αποκτά πολιτικο-θεσμική διάσταση, καθιστώντας τη νομιμοποίηση της Ένωσης αναγκαίο συμπλήρωμα της νομικής υπεροχής. Έτσι, η *Weiss* καταδεικνύει ότι η διασφάλιση της

⁵⁹ ΔΕΕ, 6 Μαρτίου 2018, *Slovak Republic κατά Achmea BV*, C-284/16, ECLI:EU:C:2018:158.

⁶⁰ CJEU, *Weiss and Others* (Case C-493/17, 11 December 2018).

⁶¹ European Central Bank, *Public Sector Purchase Programme (PSPP) – Legal framework and CJEU judgment*, 2018.

⁶² Bundesverfassungsgericht (BVerfG), Judgment of 5 May 2020, 2 BvR 859/15 et al.

⁶³ M. Wendel, *Paradoxes of Ultra Vires Review: The Weiss Judgment of the German Constitutional Court*, *German Law Journal* 2020.

⁶⁴ N. Walker/M. Avbelj, *The Uneasy Relationship Between Constitutional Pluralism and the Rule of Law: Lessons from Weiss*, *European Constitutional Law Review* 2021.

effectivité δεν εξαντλείται στην τυπική εφαρμογή των κανόνων, αλλά απαιτεί συνθετική πολιτική και θεσμική δέσμευση.

Η Weiss καθιστά σαφές ότι η αυτονομία και η ενότητα του ενωσιακού δικαίου είναι αλληλένδετες με την πολιτική νομιμοποίηση, και ότι η πλήρης αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης εξαρτάται από την ικανότητα υπέρβασης των εθνικών συνταγματικών αντιστάσεων μέσω διαλόγου και συνεργασίας, διατηρώντας παράλληλα την ουσιαστική λειτουργικότητα της ευρωπαϊκής έννομης τάξης.

Η πιο ανοιχτή πρόκληση στην αρχή της υπεροχής προήλθε από το πολωνικό Συνταγματικό Δικαστήριο στις 7 Οκτωβρίου 2021, με την απόφασή του στην υπόθεση K 3/21. Το δικαστήριο κήρυξε «ασυμβίβαστα» με το πολωνικό Σύνταγμα τα άρθρα 1, 4 παρ. 3 και 19 παρ. 1 ΣΕΕ⁶⁵. Ειδικότερα, έκρινε ότι: τα άρθρα 1 και 4 παρ. 3 ΣΕΕ επιτρέπουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση να υπερβαίνει τις εξουσίες που της μετέφερε η Πολωνία· η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ παρέχει τη δυνατότητα παραγνώρισης του πολωνικού Συντάγματος και ανατροπής αποφάσεων του Συνταγματικού Δικαστηρίου· και τα άρθρα 19 παρ. 1 και 2 ΣΕΕ δίνουν στα ευρωπαϊκά δικαστήρια εξουσία αθέμιτης ακύρωσης συνταγματικών διατάξεων και έλεγχο της διαδικασίας διορισμού δικαστών.

Η απόφαση αυτή σηματοδοτεί ανοιχτή αμφισβήτηση της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και αναδεικνύει τον συνεχιζόμενο «συνταγματικό πλουραλισμό», όπου η εφαρμογή της αρχής της υπεροχής εξαρτάται πλέον από τη στάση των εθνικών δικαστικών αρχών και τη δυνατότητα συνύπαρξης μεταξύ ενωσιακής και εθνικής συνταγματικής τάξης. Η απόφαση αυτή συνιστά άμεση πρόκληση για την αρχή της υπεροχής και θέτει σε δοκιμασία την ενιαία εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα θεσμικά όργανα της Ένωσης επισήμαναν ότι η απόφαση απειλεί την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου στο εσωτερικό των κρατών μελών. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέβαλε περιοδικό πρόστιμο ύψους 1.000.000 ευρώ ημερησίως στην Πολωνία για μη συμμόρφωση.

Η εξέλιξη αυτή αναδεικνύει το πολιτικό βάθος της έννοιας της αποτελεσματικότητας: η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου προϋποθέτει την πλήρη αποδοχή του ως ανώτερου από όλες τις εθνικές πηγές δικαίου. Όταν η αποδοχή αυτή αμφισβητείται σε συνταγματικό επίπεδο, η ίδια η νομιμοποίηση της ευρωπαϊκής έννομης τάξης τίθεται υπό αμφισβήτηση. Παρόμοιες εντάσεις έχουν παρατηρηθεί και σε άλλα κράτη μέλη, ιδιαίτερα στη Ρουμανία, όπου το Συνταγματικό Δικαστήριο ανέπτυξε νομολογία που αμφισβητεί τη δεσμευτικότητα αποφάσεων του ΔΕΕ, ιδίως σε θέματα δικαστικής ανεξαρτησίας. Σύμφωνα με την ερμηνεία του, το Σύνταγμα «δεν παραχωρεί στο ενωσιακό δίκαιο υπεροχή έναντι του ρουμανικού Συντάγματος, με αποτέλεσμα το εθνικό δικαστήριο να μην έχει εξουσία να εξετάσει τη συμβατότητα μιας διάταξης με το ενωσιακό δίκαιο όταν αυτή έχει κριθεί συνταγματική»⁶⁶.

Γίνεται αντιληπτό ότι οι πρόσφατες αποφάσεις εθνικών συνταγματικών δικαστηρίων αναδεικνύουν τα όρια της αρχής της πλήρους χρησιμότητας ως μηχανισμού διασφάλισης της αποτελε-

⁶⁵ Polish Constitutional Tribunal, Judgment of 7 October 2021, Case K 3/21.

⁶⁶ Romanian Constitutional Court, Decision 1466/2019.

σματικότητας του ενωσιακού δικαίου. Όπως επισημαίνει ο Paul Craig, η υπόθεση *Achmea* ενίσχυσε την αυτονομία του ενωσιακού δικαίου, λειτουργώντας ως θεσμικό αντίβαρο έναντι του εθνικού κατακερματισμού και υπογραμμίζοντας ότι η πλήρης αποτελεσματικότητα των ενωσιακών κανόνων προϋποθέτει τόσο τη νομική υπεροχή όσο και την πολιτική αποδοχή από τα κράτη μέλη⁶⁷. Αντίθετα, όπως επισημαίνουν οι Walker και Avbelj, οι αποφάσεις *Weiss* και *K 3/21* ανέδειξαν τη μετάβαση από έναν «συνεργατικό» σε έναν «ανταγωνιστικό» συνταγματικό πλουραλισμό, όπου η αρχή της πλήρους χρησιμότητας υποχωρεί μπροστά στην επίκληση της συνταγματικής ταυτότητας των κρατών μελών, αναδεικνύοντας τις έντονες πολιτικο-θεσμικές προκλήσεις για την εφαρμογή και τη νομιμοποίηση του ενωσιακού δικαίου⁶⁸. Τέλος, ο Habermas προειδοποιεί ότι αυτή η μετατόπιση εγκυμονεί κρίση νομιμοποίησης για το ευρωπαϊκό εγχείρημα συνολικά⁶⁹. Η παραδοσιακή τεχνική ερμηνεία της αρχής της πλήρους χρησιμότητας αποδεικνύεται ανεπαρκής όταν το επίδικο μετατοπίζεται από την εφαρμογή συγκεκριμένων κανόνων στη θεμελιώδη νομιμοποίηση της ευρωπαϊκής έννομης τάξης. Η αμφισβήτηση της υπεροχής από τα δικαστήρια της Γερμανίας, της Πολωνίας και της Ρουμανίας σηματοδοτεί τη μετάβαση από έναν «συνεργατικό» σε έναν «ανταγωνιστικό» συνταγματικό πλουραλισμό. Η «συνταγματική ταυτότητα» μετατρέπεται από εργαλείο διαλόγου σε μηχανισμό αντίστασης, υπονομεύοντας την αμοιβαία εμπιστοσύνη που συνιστά το θεμέλιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η αποτελεσματικότητα αποκτά πλέον σαφώς πολιτική διάσταση: δεν αρκεί η νομοτεχνική επιβολή της υπεροχής, αλλά απαιτείται ισορροπία μεταξύ ενωσιακής αυτονομίας και εθνικής συνταγματικής αυτοδιάθεσης. Η διατήρηση της αποτελεσματικότητας προϋποθέτει την αναγνώριση ότι η νομιμοποίηση του ενωσιακού δικαίου εξαρτάται από την αποδοχή του ως κοινής συνταγματικής δέσμευσης και όχι ως εξωγενούς επιβολής. Έτσι, η έννοια της αποτελεσματικότητας αναδεικνύεται σε πολυεπίπεδη κατηγορία: η νομική αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου πλέον εξαρτάται από την πολιτική αποδοχή της υπεροχής του σε εθνικό επίπεδο. Η αρχή της «πλήρους χρησιμότητας» δεν επαρκεί ως τεχνική ερμηνευτική αρχή, αλλά οφείλει να συνδυάζεται με τη νομιμοποίηση του ευρωπαϊκού συνταγματισμού στο εσωτερικό των κρατών μελών.

VII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε την κεντρική θέση της έννοιας της αποτελεσματικότητας στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, υπογραμμίζοντας τον τρόπο με τον οποίο η αρχή της πλήρους χρησιμότητας μετατρέπει το κύρος ενός κανόνα δικαίου σε ουσιαστική εφαρμογή και πρακτικά δικαιώματα για τους πολίτες. Η αποτελεσματικότητα δεν αποτελεί απλώς μέτρο συμμόρφωσης ή τεχνική εφαρμογή· λειτουργεί ως θεμελιώδες κριτήριο νομιμοποίησης και ορθότητας της κανονιστικής επιλογής, καθορίζοντας την ικανότητα ενός κανόνα να επιτυγχάνει τον επιδιωκόμενο σκοπό του.

Η τριάδα κύρος-εφαρμογή-αποτελεσματικότητα αποκτά στην Ευρωπαϊκή Ένωση λειτουργικό

⁶⁷ P. Craig, *EU Law: Text, Cases, and Materials*, 2020.

⁶⁸ N. Walker/M. Avbelj, *The European Union's Constitutional Pluralism: The Dialogue between Constitutional Courts*, 2021.

⁶⁹ J. Habermas, *The Legitimation Crisis of the European Union*, 2017.

πυρήνα: το κύρος θεμελιώνεται στη δυνατότητα ουσιαστικής εφαρμογής, η εφαρμογή αξιολογείται με κριτήριο την αποτελεσματικότητα, και η αποτελεσματικότητα αποτελεί τον τελικό δείκτη πραγμάτωσης των στόχων της Ένωσης. Η νομολογία *Francovich* καθιέρωσε την κρατική ευθύνη ως μέσο υπερκάλυψης των κενών που προέκυπταν από την έλλειψη άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών, ενώ οι υποθέσεις *Rewe/Comet* και *Factortame* απέδειξαν ότι η αποτελεσματικότητα περιορίζει τη διαδικαστική αυτονομία των κρατών μελών, εξασφαλίζοντας την άσκηση ενωσιακών δικαιωμάτων ακόμη και μέσω παραμερισμού αντίθετων εθνικών κανόνων.

Η κρίση νομιμοποίησης, όπως αναδεικνύεται στη νομολογία *Weiss* και στις αποφάσεις του πολωνικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, επιβεβαιώνει ότι η αποτελεσματικότητα δοκιμάζεται πλέον σε πολιτικό και συνταγματικό επίπεδο. Ο «ανταγωνιστικός» συνταγματικός πλουραλισμός αναδεικνύει ότι η υπεροχή δεν μπορεί να νοηθεί μονομερώς· η αποτελεσματικότητα καθίσταται δείκτης αμοιβαίας εμπιστοσύνης και συνθετικής συνταγματικής δέσμευσης, προϋποθέτοντας διάλογο μεταξύ εθνικών και ενωσιακών δικαστηρίων.

Η πλήρης αποτελεσματικότητα απαιτεί σύνθεση νομικού και πολιτικού πλαισίου: η εφαρμογή των κανόνων εξαρτάται τόσο από την ουσιαστική αποτελεσματικότητα όσο και από την πολιτική βούληση των κρατών μελών να διαχειριστούν συγκρούσεις συνταγματικής ταυτότητας μέσω συνεργασίας. Η αρχή της πλήρους χρησιμότητας λειτουργεί ως ακρογωνιαίος λίθος, μετατρέποντας το κύρος σε ενεργά δικαιώματα, διασφαλίζοντας την εφαρμογή και παράγοντας ουσιαστική νομιμοποίηση.

Η θεωρητική διάσταση της αποτελεσματικότητας παράγει νέο επιστημονικό λόγο: η έννοια αυτή επιτρέπει την ανασύνθεση της υπεροχής στο πλαίσιο συνταγματικού πλουραλισμού, καθιστά δυνατή την υπέρβαση εθνικών εμποδίων χωρίς ακύρωση της συνταγματικής αυτονομίας και καθορίζει τη στρατηγική ανθεκτικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αποτελεσματικότητα, ως θεμελιώδης έννοια, μετατρέπει πολιτικο-θεσμικές προκλήσεις σε λειτουργικά αποτελέσματα, καθιστώντας την ουσιαστικό δείκτη βιωσιμότητας, νομιμοποίησης και ολοκληρωτικής εφαρμογής των ενωσιακών στόχων. □